

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ

ЯКУШИНА Оксана Сергіївна - аспірантка кафедри Конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.733:341.231.14

В статті досліджується міжнародно-правове регулювання права на освіту, здійснюється аналіз як універсальних, так і регіональних міжнародних актів, регулюючих відносини в сфері освіти, досліджуються нормативно-правові акти, прийняті Україною з метою імплементації міжнародних норм в українське законодавство. Вивчається вплив глобалізаційних тенденцій на процеси, що відбуваються в сфері освіти, визначаються завдання держави в соціальному розвитку освіти з урахуванням міжнародних стандартів в цій області. Вказуються умови повної реалізації права на освіту. Формулюються проблеми, пов'язані з забезпеченням права на освіту, удосконаленням якості освіти та освітніх стандартів, пропонуються шляхи вирішення окремих проблемних питань.

Ключові слова: право на освіту, міжнародно-правове регулювання, міжнародні стандарти, гарантії.

Постановка проблеми

З моменту здобуття Україною незалежності було сформовано стратегічні напрями розвитку держави в освітянській сфері, у яких визначено основні завдання держави у зв'язку з питаннями формування та впровадження програм співробітництва з міжнародним співтовариством у галузі освіти, вироблення ефективних заходів щодо впровадження освітніх і наукових програм ЮНЕСКО та інших міжнародних

організацій, фондів, а також утворення і іншими державами світу спільних центрів освіти, укладення міжнародних угод у сфері освіти. У процесі реалізації цих програм Україною ратифіковано достатньо велику кількість міжнародно-правових актів, що регламентують право особи на освіту та гарантії реалізації цього права. Важливим завданням держави є імплементація норм цих документів у національне законодавство, що сприятиме розвитку освіти відповідно до міжнародних стандартів, підвищенню якості освіти, вдосконаленню освітніх стандартів.

Актуальність теми

Дослідження міжнародно-правового регулювання права особи на освіту є актуальним і обґрунтованим потребами сьогодення. Ефективна діяльність будь-якої держави у галузі освіти залежить не лише від належного виконання уповноваженими органами державної влади поставлених завдань в межах їх компетенції, а й від якісної взаємодії з іншими органами публічного адміністрування, в тому числі й у межах міжнародного співробітництва. Тому важливим є аналіз міжнародно-правових актів, що закріплюють право особи на освіту і містять гарантії реалізації вказаного права з метою врахування міжнародних стандартів освіти при забезпеченні конституційного права на освіту в Україні.

Мета статті

Метою статті є дослідження міжнародних стандартів у галузі освіти, що містяться в міжнародно-правових актах, та способів їх імплементації в національне законодавство України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти нормотворчої діяльності міжнародних організацій у галузі освіти і її реформування на теренах України із врахуванням міжнародних стандартів неодноразово були предметом дослідження таких вчених, як С. К. Андрейчук, М. З Згуровський, Є. О., В. Г. Кремень, І.М. Мищак, П. М. Рабинович та ін. Водночас, незважаючи на проведення достатньо глибокого аналізу положень міжнародно-правових актів у сфері освіти, відсутнє системне дослідження міжнародно-правового регулювання права особи на освіту та його гарантій.

Виклад основного матеріалу

Завданнями України у процесі розвитку освітньої сфери є вихід вітчизняної освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, науково-педагогічних працівників, учнів і студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств у галузі освіти, забезпечення розвитку освіти з урахуванням міжнародних стандартів. Аналіз міжнародно-правових актів, що регулюють суспільні відноси в галузі освіти, дає підстави для виокремлення основних умов повної реалізації права на освіту, до яких належить: обов'язкова і безкоштовна початкова та загальна освіта для всіх; доступність середньої, професійно-технічної та вищої освіти; свобода батьків обирати школи для своїх дітей і забезпечувати релігійне та етичне виховання дітей відповідно до власних переконань; право окремих осіб та установ створювати приватні навчальні заклади і керувати ними лише за умови відповідності освіти в них мінімуму вимог, установлених державою.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, є основою для встановлення взаємодії між націями, народами, державами. Одним із основних завдань міжнародної спільноти було і залишається правове забезпечення сфери освіти. Так, на думку В. Г. Кременя, певні глобальні тенденції, а саме: прагнення до демократизації освіти, реальне забезпечення права на освіту всім бажаючим, значний вплив соціально-економічних і політичних чинників на здобуття освіти, зростання ринку освітніх послуг зумовлюють появу великих міжнародних проектів і програм [1, с. 49-50].

Першим документом у напрямі міжнародного співробітництва України у сфері освіти була Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) [2], у якій визначено основні завдання з питань формування та впровадження довготермінової програми співробітництва в галузі освіти, вироблення ефективних заходів щодо впровадження освітніх і наукових програм ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, фондів, а також утворення й іншими державами світу спільних центрів освіти, укладення міжнародних угод з питань нострифікації документів про освіту й кваліфікацію спеціалістів та робітників. Разом з тим у Національній доктрині розвитку освіти, враховуючи міжнародні стандарти у галузі освіти, визначено такі завдання, як: 1) вихід вітчизняної освіти на ринок світових освітніх послуг; 2) поглиблення міжнародного співробітництва; 3) розширення участі навчальних закладів, науково-педагогічних працівників, учнів і студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств.

У зв'язку з цим Україною ратифіковано низку міжнародних актів у сфері захисту прав людини, що безпосередньо стосується і сфери становлення і забезпечення права особи на освіту. Ці документи визначають ключові стандарти прав людини, у тому числі й щодо права на здобуття освіти. Імплементація міжнародно-правових норм у чинне українське законодавство здійснюється на підставі Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. [3]. Так, відпо-

відно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У свою чергу, ч. 2 ст. 9 Закону «Про міжнародні договори України» передбачає, що міжнародні договори України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, зокрема й права на освіту, підлягають ратифікації шляхом ухвалення відповідного закону, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору.

Основоположними міжнародними актами у сфері забезпечення прав людини, зокрема й права на освіту, є Загальна декларація прав людини [4] (ст. 26) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ст. 13), у яких закріплене не лише право людини на освіту, а й гарантії реалізації цього права, до яких відносяться наступні: 1) початкова освіта повинна бути обов'язковою і безплатною для всіх; 2) середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, повинна бути відкритою і доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти; 3) вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, запровадження безплатної освіти; 4) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і постійно мають поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу. Держави, що ратифікували ці міжнародні документи, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [5].

Аналіз вказаних нормативно-правових актів дає підстави для виокремлення основних умов повної реалізації права на освіту. До цих умов належить: обов'язкова і без-

коштовна початкова та загальна освіта для всіх; доступність середньої, професійно-технічної та вищої освіти; свобода батьків обирати школи для своїх дітей і забезпечувати релігійне та етичне виховання дітей відповідно до власних переконань. Окремі особи та установи мають право створювати приватні навчальні заклади і керувати ними лише за умови відповідності освіти в них мінімуму вимог, установлених державою.

До міжнародних документів, що закріплюють стандарти у галузі освіти та передбачають дієвий механізм захисту прав особи, визначаючи основні напрями розвитку системи освіти в Україні відповідно до світових та європейських стандартів, також слід віднести наступні: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Конвенція про права дитини; Рекомендації МОП/ЮНЕСКО щодо становища вчителів; Рекомендація про статус педагогічних кадрів у вищих закладах освіти; Рекомендація про розвиток освіти дорослих; Резолюція № 1 «Про нові завдання вчителів та їх підготовку»; Резолюція 874 919870 «Про якість і ефективність шкільної освіти»; Конвенція про професійну та технічну освіту; Рекомендація 1123 (1990) «Про практичну допомогу в питаннях освіти в Центральній і Східній Європі»; Рекомендація 1248 (1994) «Про освіту для обдарованих дітей; Міжнародна стандартна класифікація освіти; Декларація про вищу освіту для XXI століття та ін.

Серед найважливіших положень цих міжнародних документів є, зокрема, наступні. По-перше, освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості між усіма релігійними групами. Сутність означеного полягає у тому, що при вивченні того чи іншого навчального предмета вчителі, викладачі та інші особи, які забезпечують навчальний процес, не повинні надавати будь-яку перевагу тому чи іншому світогляду чи науковому твердженню, а навпаки, зобов'язані висвітлювати питання про ті чи інші знання й навички на принципах толерантності та взаєморозуміння. По-друге, держави зобов'язані поважати свободу батьків (у відповідних випадках – законних

опікунів) обирати для своїх дітей не лише запроваджені державною владою школи, а й інші (альтернативні) школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати належне пізнавальне, культурне, релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань. По-третє, дитина має право на свободу думки, совісті і релігії, а свобода дотримуватися своєї позиції може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб. Так, держава в певних, визначених її законодавством, випадках може обмежувати право дитини на свободу дотримання своєї поведінки. Ці випадки є вичерпними і широкому тлумаченню не підлягають. По-четверте, освіта повинна бути спрямована, зокрема, на виховання поваги до національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної, на підготовку дитини в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності та дружби. По-п'яте, дитині, яка належить до релігійних меншин чи до корінного населення, не може бути відмовлено у праві спільно з іншими членами її групи користуватися власною культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди. Таке положення закріплено і в Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992 р.). По-шосте, держава при виконанні будь-яких функцій у галузі освіти і навчання поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їх світоглядних переконань.

Зі змісту означених міжнародних документів можна зробити висновок про те, що вони є основоположним, уніфікованим орієнтиром для всіх держав-учасниць міжнародних організацій у становленні власного законодавства у сфері освіти.

Наголошуючи на соціальній цінності освіти, слід відзначити пріоритетність розвитку України з питань захисту прав дитини, в тому числі й права на освіту. Фактич-

но, Україна є учасником усіх ініціативних намірів ООН з питань захисту прав дітей, а також здобуття ними освіти. Підтвердження висловленого знаходимо у Підсумковому документі Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей», підписаний Кабінетом Міністрів України 10.05.2002 року. У цьому документі визначено основні пріоритетні напрямки діяльності держави, одним з яких є забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту.

У контексті теми дослідження доречною є позиція І. М. Мицака про те, що Україна впродовж багатьох десятиліть є прихильником уніфікації системи вищої освіти та визнання дипломів про вищу освіту в європейському регіоні. Подібні ініціативи реалізуються під егідою ЮНЕСКО, а їх результати отримали втілення в розробленні й ухваленні кількох конвенцій [6, с. 166]. Підтримання цієї позиції вбачаємо у прийнятих нормативних документах з питань уніфікації європейської освіти, що розроблені під керівництвом ЮНЕСКО. Прикладом є Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні від 11.04.1997 р. [7], учасники якої виходили з необхідності полегшення громадянам кожної з держав та студентам закладів освіти кожної зі сторін доступу до освітніх ресурсів інших сторін. Одним з основних положень Конвенції стала норма про визнання кожною зі сторін для цілей доступу до програм, що належать до її системи вищої освіти, кваліфікації, присудженої іншими сторонами, якщо загальні умови доступу на території сторони, що присудила кваліфікацію, суттєво не відрізняються від загальних умов доступу на території сторони, в якій запитується визнання кваліфікації. Важливою умовою Конвенції стало визнання періодів навчання, завершених у рамках програми з вищої освіти, та території іншої сторони. Відповідно до норм Конвенції визнання на території сторони кваліфікації з вищої освіти, присудженої на території іншої сторони, надає можливість для подальшого навчання в системі вищої освіти, включаючи складання відповідних іспитів, і/або до підготовки докторської дис-

ертації; використання академічного звання відповідно до законів і правил сторони або юрисдикції сторони, в якій запитується визнання. Разом з тим Конвенція полегшує доступ до ринку праці відповідно до законодавчих норм будь-якої держави-учасниці. Означене зумовило закріпленню правових основ для досягнення мобільності на ринку праці європейського контингенту фахівців, що отримали вищу освіту.

При дослідженні проблематики міжнародних стандартів у галузі освіти слід звернути увагу і на інтерпретацію права особи на освіту у розумінні Європейського суду з прав людини. І це з тих причин, що у різних європейських країнах по-різному ставляться до освіти та виховання, виходячи з традицій власної системи освіти. Скажімо, у Великій Британії, Швеції, Данії, Ірландії держава не відокремлює школу від релігії, у державних навчальних закладах здійснюється релігійне навчання. А у Франції, Бельгії, Швейцарії, Україні державна школа відокремлена від релігії [8, с. 10]. Як уже було зазначено, відповідно до ст. 2 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава у виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. Тому, якщо у державі-члені Ради Європи планують ввести до державної системи освіти певні нові предмети, зокрема, релігійні, варто врахувати і деякі правові позиції Європейського Суду з прав людини. Наприклад, ЄСПЛ підкреслив важливу роль, яку освіта відіграє у демократичному суспільстві, звернувши увагу на те, що положення ст. 2 Першого протоколу до Конвенції про права людини є гарантією плюралізму в освіті. Ця можливість є життєво необхідною для забезпечення демократичного суспільства. Зважаючи на повноваження сучасної держави, цієї мети треба досягати, передусім, через навчальні заклади державної форми власності [9, с. 72].

Наведене дає підстави для висновку про те, що міжнародні стандарти у галузі освіти для України забезпечують можли-

вості розвитку міжнародної співпраці, покликані гарантувати інтеграцію вітчизняної освіти в міжнародний освітній процес, що полягають у забезпеченні права особи на освіту, доступності, рівності умов кожної особи до реалізації її здібностей і всебічного розвитку особистості, що стало одним з основоположних напрямів становлення соціальної, правової, демократичної держави.

Оскільки Україна є учасницею основних пактів і конвенцій ООН у сфері освіти, то в межах міжнародного співробітництва в національному законодавстві розроблено і ухвалено низку нормативно-правових актів щодо забезпечення права особи на освіту. Міжнародні стандарти у галузі освіти мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер. Однак, формуючи українське законодавство у сфері освіти, враховуючи усі міжнародні норми, основним завданням України є досягнення міжнародних стандартів та повне гарантування права особи на освіту.

Література

1. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) : Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Заходи від 03.11.1993 № 896 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
3. «Про міжнародні договори України»: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ № 995_015 від 10.12.1948 р, ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Міжнародний документ № 995_042 від 16.12.1966 р.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається міжнародно-правове регулювання права на освіту, здійснюється аналіз як універсальних, так і регіональних міжнародних актів, що регулюють відносини у сфері освіти, досліджуються нормативно-правові акти, прийняті Україною з метою імплементації міжнародних норм в українське законодавство. Вивчається вплив глобалізаційних тенденцій на процеси, що відбуваються в галузі освіти, визначаються завдання держави у сприянні розвитку освіти з урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері. Вказуються умови повної реалізації права на освіту. Формулюються проблеми, пов'язані з забезпеченням права на освіту, вдосконаленням якості освіти та освітніх стандартів, пропонуються шляхи вирішення окремих проблемних питань.

Ключові слова: право на освіту, міжнародно-правове регулювання, міжнародні стандарти, гарантії.

SUMMARY

The article examines the international legal regulation of the right to education, analyzes both universal and regional international acts regulating relations in the sphere of education, examines the regulatory legal acts adopted by Ukraine with the aim of implementing international norms in Ukrainian legislation. The influence of globalization tendencies on the processes taking place in the sphere of education is studied, the tasks of the state in the promotion of education development are determined, taking into account international standards in this field. The conditions for the full realization of the right to education are indicated. Problems are formulated related to ensuring the right to education, improving the quality of education and educational standards, suggesting ways to address certain problematic issues.

Keywords: the right to education, international legal regulation, international standards, guarantees.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

6. Мищак І.М. Нормотворча діяльність ООН щодо забезпечення права людини на освіту та імплементація цих норм в Україні [Текст] / І. М. Мищак // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. т. – № 2. – С.164-172.

7. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікації з вищої освіти в Європейському регіоні: Закон України від 03.12.1999 р. № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 51. – Ст. 459

8. Цебенко С. Право на релігійну освіту: до характеристики міжнародних стандартів / С. Цебенко // Вісник Львівського університету: Серія «Юридичні науки». – 2009. – Випуск 49. – С. 8-13.

9. Європейський суд з прав людини. Матеріали практики (1993–2003 р.р.) // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянин Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. / Редкол. П.М. Рабінович та ін. – Серія II. Коментарі прав і законодавства. Випуск 4. – К.: Фенікс, 2004. – 448 с.